

І. Г. ШОВКОПЛЯС

ПОСЕЛЕННЯ РАННЬОСКІФСЬКОГО ЧАСУ НА СЕРЕДНЬОМУ ДНІСТРІ

Вихід в світ праці Й. В. Сталіна з питань мовознавства поставив перед радянськими вченими, в тому числі перед археологами, відповідальні завдання по відшукуванню і вивченню тих давніх етнічних утворень та їх пам'яток, які мають пряме відношення до розв'язання проблеми походження і ранньої історії слов'янства.

В цьому плані радянські вчені надають особливого значення місцевим племенам лісостепової зони Східної Європи, що існували тут у першій половині I тисячоліття до н. е. На думку радянських мовознавців і археологів, частина цих племен уже в той час була слов'янською, в зв'язку з чим вивчення пам'яток їх матеріальної культури має важливе наукове значення.

Серед таких пам'яток виділяється досить велика група поселень і могильників так званого передскіфського та ранньоскіфського часу (VIII—VI ст. до н. е.). Вони вивчаються вже давно в різних районах Лісостепу України. Особливо велика кількість таких пам'яток вивчена на правобережжі Середнього Подніпров'я.

Їх висвітленню присвячена вже значна наукова література¹. Менше вивчені вони на Лівобережжі² і майже зовсім невідомі на території Середнього Подністров'я, яке в довоєнні роки знаходилося в прикордонній зоні і частково за межами нашої країни.

Широке комплексне вивчення археологічних пам'яток на території Середнього Подністров'я розгорнулося лише після Великої Вітчизняної війни. Вже в 1945 р. тут почала свою роботу Середньо-Дністровська експедиція Інституту археології АН УРСР та Ленінградського відділу Інституту історії матеріальної культури АН СРСР, а в 1948 р.—Трипільська комплексна експедиція Інституту історії матеріальної культури АН СРСР, Інституту археології та Інституту суспільних наук АН УРСР. Цими експедиціями виявлені десятки нових пам'яток, що відносяться до різних історичних епох, у тому числі й до передскіфського та ранньоскіфського часу. Тепер на правому і на лівому берегах Дністра, в межах Чернівецької та Хмельницької областей, відомо вже близько 50 таких поселень та могильників. Проте розкопки на них тільки почались.

Завданням цієї статті є публікація результатів розкопок одного з поселень ранньоскіфського часу на середньому Дністрі, відкритого і частково дослідженого автором у 1950 р.

¹ Див. статті: Є. Ф. Покровська, Поселення VIII—VII ст. до н. е. на Тясміні, Археологія, т. VII, К., 1952 та А. И. Тереножкин, Поселения и городища в бассейне р. Тясмина, КС ИИМК, в. XLIII, 1952 і бібліографію в них.

² Див. И. И. Ляпушкин, Поселения зольничной культуры («скифов-пахарей») в северной полосе Днепровского лесостепного Левобережья, СА, XII, 1950; його ж, Поселение скифского времени близ деревни Пожарная Балка, Полтавской обл., КС ИИМК, в. XXXVII, 1951, стор. 125—130; М. Я. Рудинський, Мачухська експедиція Інституту археології 1946 р., АП, т. II, К., 1949 і бібліографію в них.

Поселення розташоване на правому березі Дністра, за 3 км нижче по його течії від с. Нагоряни, Кельменецького району, Чернівецької області. Перші речові знахідки, що стали приводом до відкриття поселення, були виявлені в береговому обриві першої надзаплавної тераси правого берега долини Дністра, що має тут вигляд невеликої площадки між високим корінним берегом і заплавою ріки (рис. 1). Ця площадка у місцевого населення має назву Підмет (так ми назвали і саме поселення). Вона щороку розмивається високими повеневими водами Дністра і поступово зменшується в розмірах. Тепер площадка має довжину

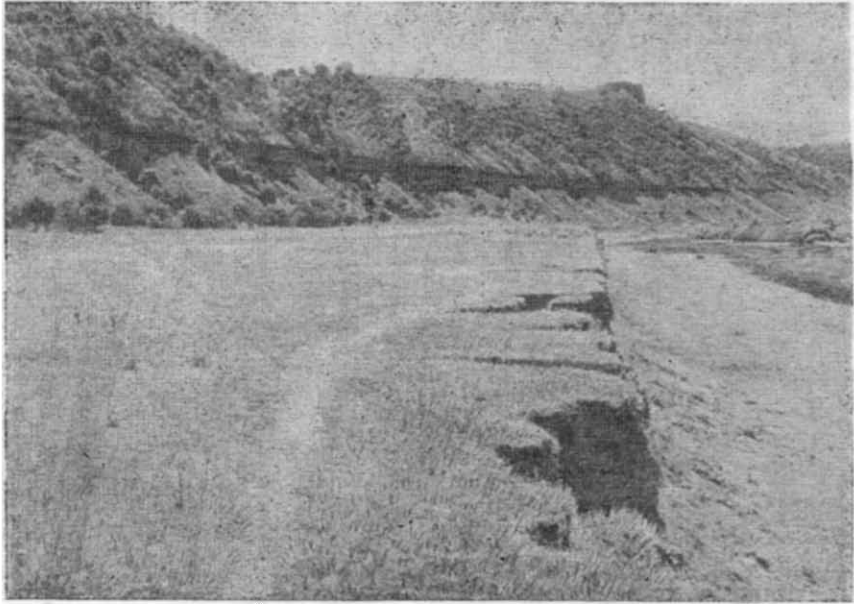

Рис. 1. Урочище Підмет.

близько 900 м і ширину (в центрі) близько 150 м. Однією з своїх довгих сторін вона притулена безпосередньо до високого корінного берега, а другою обривається уступом (висотою до 5 м) до заплави річки.

На своїх протилежних, північно-західному і південно-східному, кінцях площадка сильно звужується і поступово сходить нанівець, а високий корінний берег виходить безпосередньо в заплаву (рис. 2). В зв'язку з цим під час високого і навіть середнього рівня води в Дністрі площадка стає мало доступною. Можливо, що таке її положення мало певне значення при виборі місця для поселення.

Речові знахідки знаходилися в обрізі площадки у вигляді виразних скупчень. Вони заповнювали невеликі древні заглибини, які, як потім з'ясувалося, були залишками нижніх частин напівземлянкових жител. Під час розвідок було виявлено три таких житла, які розмивалися щорічними повеневими водами і були вже в значній мірі зруйновані. Ця обставина викликала необхідність проведення термінових розкопок, які через це мали розвідковий характер. Всі три житла збереглися лише частково. Вони мали прямокутну в плані форму.

Житло № 1. Його залишки мали вигляд прямокутного заглиблення, заповненого суглинком, змішаним з дрібними вуглинками, кусочками випаленої глини, уламками ліпного глиняного посуду та кістками тварин.

Довжина цієї частини житла вздовж берега 4, ширина близько 2, глибина 0,7 м. Слідів наземної частини житла не виявлено: вона, мабуть, була зроблена з недовговічних матеріалів і до нашого часу не збереглася. І в інших житлах, розкопаних на цьому поселенні, виявлено подібну картину.

Первісні розміри житла № 1 встановити не вдалося, оскільки частина його, може навіть більша, була вже розмита водою. На дні житла знаходилася частина (половина) череня печі у вигляді товстого шару (20 см) добре випаленої глини. Форма череня кругла, діаметр близько

Рис. 2. Долина Дністра в урочищі Підмет.

1 м. Очевидно, вогнище було відкритим, бо ніяких слідів від склепіння чи стінок печі при розкопках не виявлено. Більшість речей знаходилася в нижній частині скупчення, тобто на підлозі житла. Заглиблена частина житла № 1, як і інших, була перекрита зверху шаром суглинку і ґрунту товщиною близько 0,8 м.

Житло № 2. За будовою близьке до житла № 1. Від нього збереглася лише незначна частина з рештками печі, збудованої з каменів. Довжина печі не могла бути встановлена, бо частина її також зруйнована водою, ширина печі близько 1 м. Стінки склепіння зроблені з плоских каменів. Вони знаходилися в розвалі печі. Черінь був зроблений також з каменів, повернутих догори рівними сторонами. Каміні череня добре припасовані один до одного. Черінь печі знаходився на рівні підлоги, а каміні, з яких він викладений, були заглиблені в землю.

Житло № 3. Від нього залишився лише один куток з розвалом печі. Піч була зроблена з каменів, а черінь — з товстого шару випаленої глини.

Навколо печей в житлах № 2 і 3 та їх розвалах знаходилися куски добре випаленої глини, яка, мабуть, походить від зруйнованих склепінь і стінок печей.

З метою відшукування інших комплексів на площадці було проведено шарфування. В шурфах виявлені лише окремі уламки глиняного посуду та кістки тварин.

Залишки жител, а також здобутий в них і шурфах речовий матеріал дають можливість розглядати це поселення як єдиний і одночасний комплекс.

Основну масу знахідок (всього виявлено близько 300 предметів) складає ліпний глиняний посуд, як цілий, так і в уламках. За своїми формами і типами він може бути поділений на кілька відмінних груп.

1) Товстостінні посудини горщикоподібної та баночної форми. Частина з них має заглажену або лощену поверхню, а в деяких по краю є наліпний розчленований валик з проколами; іноді валиків немає і проколи зроблені просто по краю посудини.

2) Миски із загнутими всередину краями. Край в деяких мисках прикрашений рельєфними прямими або хвилястими виступами. Більша частина мисок має вигладжені або лощені поверхні.

3) Круглодонні черпачки з високими ручками, які виступають над краєм.

З першої групи слід відзначити: а) велику горщикоподібну товстостінну посудину з червонолощеною зовнішньою та вигладженою ясночервоною внутрішньою поверхнями. Висота посудини 30, діаметр отвору

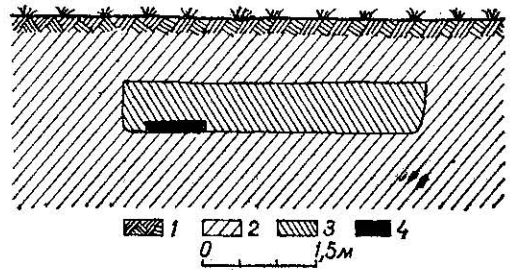

Рис. 3. Залишки заглибленої частини житла № 1.

1 — ґрунтовий горизонт; 2 — ясножовтий суглинок; 3 — залишки житла із знахідками; 4 — черинь печі.

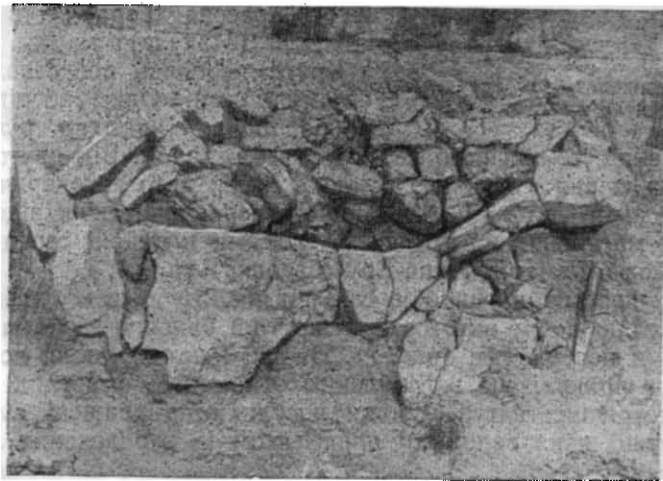

Рис. 4. Залишки печі житла № 2.

17 см (рис. 5); б) уламок верхньої частини стінки горщикоподібної посудини з обома заглаженими поверхнями темносірого кольору. По краю є невеликий наліпний розчленований валик з наскрізними круглими проколами (табл. I, 1); в) уламок великої горщикоподібної посудини з добре лощеними обома поверхнями чорного кольору. Край відігнутий назовні; по краю є наскрізні круглі проколи (табл. I, 3). Близьким до нього за формою є уламок посудини, але без лощіння на поверхнях (табл. I, 8); г) уламки ліпних банкоподібних посудин без наліпних валиків з проколами по краю (табл. I, 2, 4, 5, 7).

Значну кількість становлять також уламки банкоподібних посудин з великими розчленованими валиками по краю, з проколами і без них (табл. I, 6).

Аналогічні форми і типи посудин зустрічаються і на інших поселеннях передскіфського та ранньоскіфського часу в Середньому Подністрів'ї¹ та ряді інших районів Лісостепу.

Серед другої групи керамічних знахідок слід відзначити досить велику миску із заглаженими поверхнями чорного кольору; край загнутий всередину. В чотирьох місцях по краю миски є рельєфні виступи, що імітують ручки. Вони розташовані навхрест один проти одного. Діаметр миски по краю 36, висота 9 см (рис. 6). Уламок другої такої ж великої миски має по краю рельєфні прикраси у вигляді трьох паралельних прямих виступів. Поверхня чорнолощеня (табл. I, 9).

Рис. 5. Горщикоподібна посудина з житла № 1.

У деяких мисок край прикрашений косими рельєфними виступами (табл. I, 12). Значну кількість складають уламки лощених мисок менших і зовсім малих розмірів (табл. I, 10, 11). Аналогічні за формами і за розмірами миски з лощеними та вигладженими поверхнями і загнутими всередину краями відомі з розкопок на ряді поселень і могильників передскіфського та ранньоскіфського часу на середньому Дністрі (Гамарія, Дунайок, Лука-Врублівецька²), в районі Тясмина (Тарасова Гора)³, в околицях Полтави (Мачуха)⁴ та ін.

Круглі черпачки представлені двома екземплярами. Один зберігся досить добре, лише відламана ручка. Зовні

він заглажений, темносірого кольору (табл. I, 13). Від другого збереглася частина стінки з високою ручкою. Колір його яснокоричневий; поверхня заглажена (табл. I, 14). Подібні черпачки також відомі з ряду поселень та могильників цього часу, зокрема в районі середнього Дністра (Дунайок⁵, Гамарія, Лука-Врублівецька⁶ та ін.).

З інших керамічних виробів слід відзначити досить оригінальну посудину у вигляді добре виготовленої круглої баночки з обома заглаженими чорними поверхнями (рис. 7). На дні і на зовнішній поверхні стінок посудина прикрашена заглибленим орнаментом у вигляді крапок та різних геометричних фігур. Стінки посудини прикрашені смугою трикутників, площі яких заповнені орнаментом із паралельних ліній або

¹ Зокрема вони відомі на поселеннях в урочищі Гамарія біля с. Ленківці, Кельменецького району, Чернівецької області (розкопувалось Г. І. Мелюковою в 1950 р.) та на поселенні в урочищі Дунайок біля с. Лука-Врублівецька, Кам'янець-Подільського району і області (розкопувалось автором в 1951 р.). Деякі матеріали з розвідок на цих поселеннях див. у статті автора «Курганний могильник передскіфського часу на середньому Дністрі», АП, т. IV, К., 1952.

² І. Г. Шовкопляс і Є. В. Максимов, Дослідження курганного могильника передскіфського часу на середньому Дністрі, Археологія, т. VII, К., 1952, стор. 103, 105, 106.

³ М. И. Вязьмитина, Памятники раннего железного века в окрестностях с. Жаботин, Кировоградской области, КС ИА, в. I, К., 1952, стор. 63.

⁴ М. Рудинський, Мачухська експедиція Інституту археології 1946 р., АП, т. II, К., 1948, стор. 67.

⁵ І. Г. Шовкопляс, Курганний могильник передскіфського часу на середньому Дністрі, АП, т. IV, К., 1952, стор. 9.

⁶ І. Г. Шовкопляс і Є. В. Максимов, Цит. праця, стор. 106.

крапок. На дні, в центрі посудини зображена фігура, що складається з чотирьох трикутників, які сходяться своїми вершинами в одній точці— центрі дна посудини. Від цього фігура має вигляд хреста з розширеними кінцями (лопатами). Протилежні трикутники рівні між собою, але попарно різні. По краю дна посудини прикрашене пояском із заглиблених

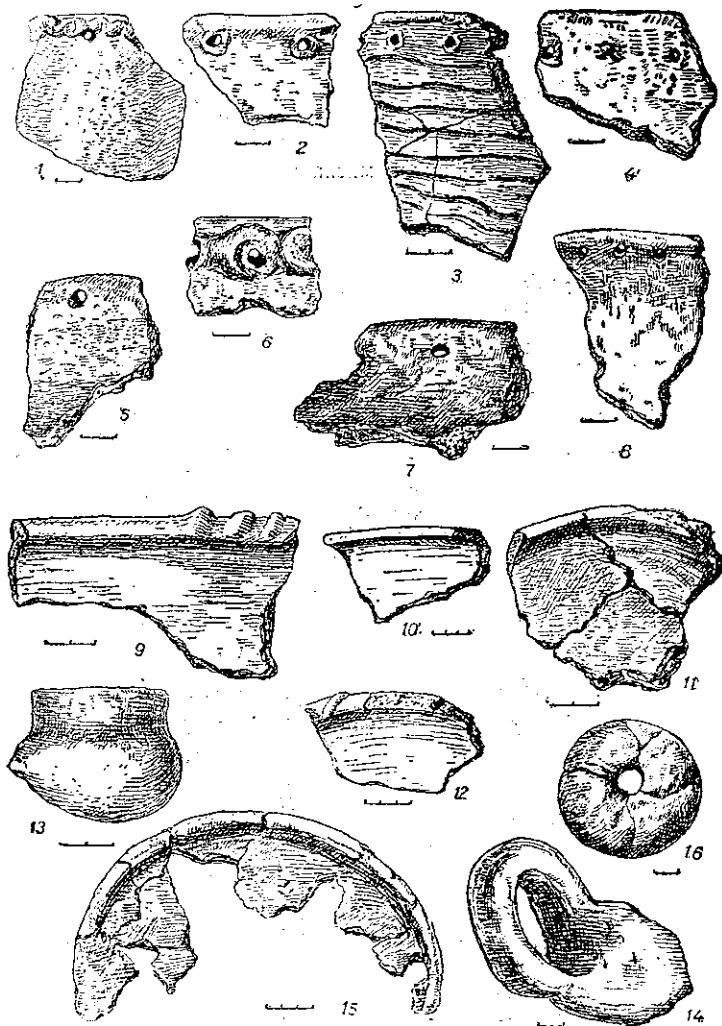

Табл. I. Знахідки з поселення Підмет.

крапок. Всі орнаментальні заглиблення заповнені білою фарбою (пастою). Висота посудини 4,5, діаметр по дну — 7,2, по отвору — 6,5 см. Призначення її залишається невідомим.

Цікавою знахідкою є також частина невеликої глиняної круглої жаровні (табл. I, 15). Діаметр її 24 см. Слід відзначити, що вона була знайдена в завалі печі, що яскраво свідчить про її призначення.

В одному з жител виявлене велике біконічне глиняне пряслице (табл. I, 16).

З інших знахідок слід зупинитися на цікавому знарядді, виготовленому з рога оленя (рис. 8). Для цього була використана нижня частина рога, зрізаного прямо біля черепа. Вона служить обушком знаряддя. На протилежному кінці його зроблене заглиблення, в яке вставлений гострий вкладиш з кременю (довжина 7 см). Посередні знаряддя

(довжина його 14,5 см) зроблено прямокутний отвір для закріплення дерев'яної рукоятки. Отвір (4,5 × 2 см) прорізано гострим інструментом, можливо металевим. Навколо отвору є багато нарізок, що утворилися

Рис. 6. Глиняна миска з житла № 1.

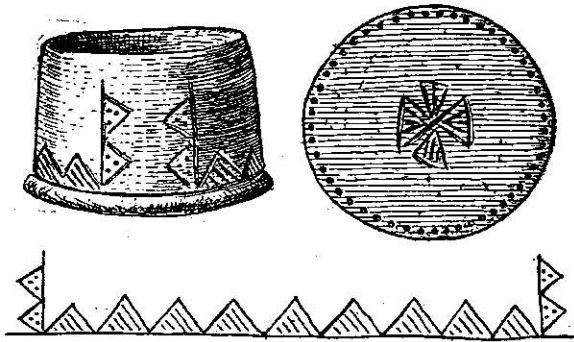

Рис. 7. Орнаментована посудина з житла № 1.

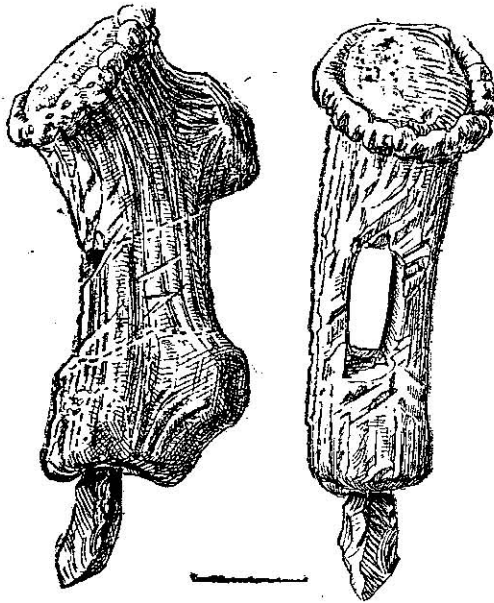

Рис. 8. Знаряддя з рога оленя з житла № 1.

під час прорізання. Призначення знаряддя не може бути визначене з певністю, бо відповідні аналогії нам невідомі. Можливо, що воно вживалося як бойовий молоток — клювець¹.

¹ Дещо подібне знаряддя з рога оленя виявлено також при розкопках поселення кінця бронзового віку, біля с. Сандраки, Хмельницького району, Вінницької області (див. статтю О. Ф. Лагодовської в цьому ж збірнику).

Значну за кількістю групу знахідок на поселенні становили кістки тварин. Визначення їх показало¹, що майже всі вони належать свійським тваринам — великій та малій рогатій худобі, свині, коневі та собаці. Це свідчить про значну роль скотарства в господарській діяльності жителів поселення. З диких тварин визначений лише барсук.

Весь комплекс речових знахідок і порівняння їх з матеріалами ряду інших близьких за часом поселень та могильників, як з території середнього Дністра, так і сусідніх районів, дає можливість датувати поселення в урочищі Підмет ранньоскіфським часом — VII ст. до н. е.

И. Г. ШОВКОПЛЯС

ПОСЕЛЕНИЕ РАННЕСКИФСКОГО ВРЕМЕНИ НА СРЕДНЕМ ДНЕСТРЕ

Резюме

В статье описаны результаты раскопок остатков поселения раннескифского времени, осуществленных автором.

Остатки находились на небольшой надпойменной террасе правого берега Днестра (ур. Підмет) в 3 км южнее с. Нагоряне, Кельменецкого района, Черновицкой области. Терраса хорошо защищена правым отвесным коренным берегом долины Днестра и его руслом.

На поселении открыты остатки трех углубленных жилищ полуземляночного типа. Углубленная часть жилищ была заполнена разнообразными находками (керамика, обломки глиняной обожженной обмазки, кости животных и др.), а также остатками глинобитных и каменных печей в разрушенном состоянии. Ввиду того, что жилища, находившиеся во время раскопок в обресе террасы, в значительной степени оказались уже разрушенными (размытыми) весенними водами Днестра, определить их первоначальные размеры невозможно. Удалось установить только их прямоугольную в плане форму.

Среди находок, обнаруженных в жилищах, преобладает глиняная посуда в виде лощенных и нелощеных горшковидных и банковидных сосудов с налепными валиками и проколами по венчику (и без них), а также невысоких мисок с загнутыми внутрь краями. Сосуды обнаружены целыми и в обломках. Особое место среди керамических находок занимает небольшой цилиндрический сосуд, украшенный углубленным геометрическим орнаментом, заполненным белой пастой. Из других находок следует отметить небольшую глиняную жаровню, обнаруженную в развале печи одного из жилищ, и большое биконическое глиняное пряслице, а также молоткообразное орудие из рога оленя с кремневым вкладышем.

Контрольные шурфы и траншеи, заложенные в ряде пунктов поселения, показали наличие сохранившегося небогатого культурного слоя.

Весь комплекс находок на поселении дает возможность датировать его раннескифским временем (VII в. до н. э.).

¹ Визначення проведено В. І. Бібіковою та І. Г. Підоплічком.